

УДК 323.22

**СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОГО
НАСИЛЛЯ ПРОТИ ЦИВІЛЬНИХ ГРОМАДЯН
SPECIFIC FEATURES OF POLITICAL VIOLENCE
AGAINST CIVILIANS**

Кравченко В. Ю.,
кандидат політичних наук, старший
викладач кафедри гуманітарних наук,
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
МОЗ України» (Дніпро, Україна),
e-mail: Politologdma@gmail.com

Kravchenko V. Y.,
PhD in political science, senior lecturer of
the department of humanities, «Dnepropetrovsk
Medical Academy» (Dnipro, Ukraine),
e-mail: Politologdma@gmail.com

Здійснено комплексне дослідження причин, специфіки та головних тенденцій застосування політичного насилля проти цивільних громадян в умовах сучасних збройних конфліктів. Встановлено, що таку форму політичного насилля варто сприймати, як частину стратегічної боротьби за політичну владу, вплив та домінування на локальному або національному рівні. Розглянуто сучасні наукові підходи до проблеми ідентифікації намірів та мотивів застосування політичного насилля проти цивільних громадян.

Виявлено, що домінуючими причинами такого насилля є руйнування державної монополії на легітимне застосування примусу, зростання кількості внутрішньодержавних асиметричних конфліктів, етнічні та релігійні розбіжності, політична конкуренція, слабкість або вакуум влади, відсутність дієвих механізмів покарання за порушення принципів міжнародного права, демонстрація сили, прагнення до помсти, залякування або збагачення. Наголошується, що ефективним механізмом зниження інтенсивності насилля проти цивільних є відновлення дієздатності державних інститутів, які відповідають за безпеку та мирний процес.

Ключові слова: політичне насилля, держава, легітимність, конфлікт, влада.

A comprehensive study of the causes, specifics and main trends of the use of political violence against civilians in the context of modern armed conflicts has been carried out. It has been established that such form of political violence should be perceived as part of a strategic struggle for political power, influence and dominance at the local or national level. Modern scientific approaches to the problem of identification of intentions and motives for use of political violence against civilians are considered.

It has been revealed that the dominant causes of such violence are the destruction of the state monopoly on the legitimate use of coercion, the growth of the number of national asymmetric conflicts, ethnic and religious differences, political competition, weakness or vacuum of power, the absence of effective mechanisms of punishment for violations of the principles of international law, demonstration of force, the desire to revenge, intimidation or enrichment. It is noted that an effective mechanism for reducing the intensity of violence against civilians is the restoration of the capacity of state institutions responsible for security and peace process.

Keywords: political violence, state, legitimacy, conflict, power.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні форми політичного насилля характеризуються хаотичністю, низькою інтенсивністю та спрямованістю проти цивільних громадян. Суб'єктами збройних конфліктів все частіше стають не держави, а етнічні, релігійні та політичні угруповання, які використовують насилля проти цивільних з метою демонстрації сили, локального домінування, помсти, покарання та впливу на державні інститути і суспільну свідомість. Домінування політичного насилля проти цивільних громадян визначається структурою сучасних конфліктів (переважання нерегулярних асиметричних конфліктів) та появою

нових недержавних суб'єктів насилля, які обмежені у своїх ресурсах та методах боротьби і порушують принципи міжнародного права. З огляду на це, дослідження специфіки політичного насилля проти цивільних громадян набуває політичного, інституційного та етичного забарвлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на руйнівний характер політичного насилля проти цивільних громадян, його ґрунтовне вивчення залишається поза увагою дослідників. В значній мірі, це пов'язано зі складністю ідентифікації справжніх намірів суб'єктів насилля та відсутністю достовірних статистичних даних. Однією із небагатьох спроб надати теоретичне обґрунтування таким формам насилля є база даних створена Упсальським університетом у 2002 році. На сьогодні, її статистичні дані враховують більшість збройних конфліктів під час яких жертвами політичного насилля стали не менше ніж 25 цивільних осіб. Серед дослідників, які присвятили частину своїх робіт проблемі політичного насилля проти цивільних слід згадати К. Карпентера, Д. Манекін, Н. Гледіча, К. Олсена, А. Хофлера, С. Штрауса, К. Степанову. Однак, ці дослідження більше зосередженні на вивченні окремих випадків насилля і терору проти цивільних громадян в умовах конкретного конфлікту і не завжди відображають цілісну картину та головні тенденції все більшого залучення цивільних до політичної боротьби.

Формулювання цілей статті. З огляду на актуальність досліджуваної тематики, мета статті полягає у виявленні і систематизації комплексу специфічних рис та причин застосування політичного насилля проти цивільних громадян в умовах збройного протистояння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройні конфлікти завжди були джерелом неконтрольованого насилля проти цивільних громадян. Однак, в сучасних умовах мирне населення все частіше перетворюється на об'єкт цілеспрямованого і навмисного насилля учасниками конфлікту. Специфіка такого насилля повністю залежить від типу збройного конфлікту. Конфлікти високої інтенсивності завдають шкоди інфраструктурі і характеризуються значним рівнем невибіркового насилля проти цивільних, що провокує поглиблення гуманітарної кризи і спричиняє масове переміщення людей. В переважній більшості конфліктів низької інтенсивності насилля є наслідком релігійних, етнічних та культурних протиріч і має всі ознаки політичної вибірковості.

Потенційними причинами навмисного політичного насилля проти цивільних громадян можуть бути ідеологічні розбіжності між соціальними групами, політична конкуренція і поляризація, контроль над певною територією, слабкість або вакуум влади, тиск на офіційні державні інститути, відсутність дієвих механізмів покарання військових за насилля проти цивільних, прагнення викликати певну суспільну реакцію, зламати волю до продовження боротьби або бажання помсти.

А. В. Бадер вважає, що в таких умовах відбувається розмивання межі між станом війни і миру, а також зникає відмінність між цивільними і військовими учасниками конфлікту [1, с. 62]. Насилля проти цивільних громадян може бути інструментом залякування і терору певної соціально-етнічної або релігійної групи, а також засобом руйнування державної інфраструктури, соціально-економічних зв'язків і примусового витіснення населення з певної території. Опосередкований вплив політичного насилля на страждання цивільних громадян проявляється у зростанні рівня інвалідності, інфекційних захворювань, епідемій, психологічних травм, бідності, обмеженні доступу до освіти і медицини.

Якщо історично цивільні громадяни найчастіше були випадковими жертвами насилля, то в сучасних умовах відбувається трансформація цілей та засобів ведення політичної боротьби і дуже часто насилля щодо цивільних громадян перетворюється на домінуючий засіб реалізації своїх цілей слабшим суб'єктом протистояння. Зокрема, за даними Н. Гледіча під час військового конфлікту в Демократичній Республіці Конго (1998–2001) загинуло близько 2,5 мільйонів осіб, з яких бойові втрати становили лише 6%. За результатами збройних протистоянь в Судані (1983–2002) та Ефіопії (1976–1991) виявилось, що лише 3% загиблих були представниками військових формувань [6, р. 159]. Це свідчить про те, що довготривалі збройні конфлікти в бідних державах призводять до масової загибелі серед цивільних громадян, через руйнування державних інститутів та інфраструктури, голод, зростання злочинності, позасудові страти, етнічні та релігійні протистояння, занепад системи охорони здоров'я і безпеки, що стає причиною гуманітарної катастрофи. Тобто, зв'язок між збройними конфліктами та інтенсивністю політичного насилля проти цивільних стає все сильнішим. Окрім цього, в переважній більшості випадків до безпосередніх жертв політичного насилля додаються втрати від зростання рівня кримінального насилля (що є наслідком руйнування державних інститутів), страти військовополонених, зростання неорганізованого вуличного протистояння, голод і хвороби, сексуальне насилля, втрата власності, примусове переселення, занепад соціального капіталу, руйнування соціальної інфраструктури та культурних цінностей і завдання шкоди навколишньому середовищу. Додатковими чинниками зростання інтенсивності насилля проти цивільних громадян можна вважати стрімке збільшення внутрішньодержавних конфліктів і руйнування державних інститутів у різних регіонах світу. В таких умовах громадянські війни і тероризм стають домінуючими формами політичного насилля, що призводить до зменшення бойових втрат і зростання жертв серед цивільного населення. Відповідний характер політичного насилля проти цивільних осіб перетворюється на домінуючу тенденцію сучасності.

Недержавні суб'єкти політичного насилля можуть дотримуватися стратегії завдання шкоди

мирним громадянам, щоб продемонструвати, що урядові сили не здатні їх захистити, а отже, не має підстав підтримувати офіційну владу і краще почати співпрацювати з протилежною стороною конфлікту. Напади на цивільних терористичними і повстанськими організаціями є частиною асиметричної стратегії боротьби, демонстрації сили і локального домінування. Логіка такого насилля покликана послабити легітимність офіційної влади в очах громадян і підвищити їхню байдужість до ключових політичних інститутів. Масштаб та інтенсивність одностороннього політичного насилля може суттєво відрізнятись в залежності від соціально-економічних, культурних та політичних умов, в яких знаходяться його учасники. Це може бути знищення цілого етносу (геноцид), публічне покарання цивільних для залякування решти суспільства, помста певній соціальній групі, або засіб контролю. Важливим фактором зниження інтенсивності політичного насилля проти цивільних є відновлення дієздатності державних інститутів, які відповідають за безпеку та мирний процес.

Аналізуючи політичне насилля проти цивільних осіб в умовах громадянських воєн дослідники Жан-Поль Азам і Анке Хофлер припустили, що однією з причин цього явища є ресурсна обмеженість учасників протистояння, що й підштовхує їх до пограбування мирного населення з метою компенсувати недостатність ресурсів [3]. Відповідно до цієї моделі, інтенсивність політичного насилля буде зростати у випадку зменшення ресурсів в учасників конфлікту. В умовах громадянської війни урядові сили можуть вдатися до насилля проти цивільних з метою послаблення повстанців і покарання цивільних за співпрацю з ними. У свою чергу насилля, суб'єктами якого є недержавні актори, часто є інструментом контролю за діями цивільних. Співпраця цивільних з однією зі сторін конфлікту може перетворити їх на учасників протистояння і призвести до втрати цивільного статусу. В такій ситуації значно зростає ризик застосування невідбиркового насилля проти мирних громадян, яке Каспер Олсен назвав «системою колективного покарання», головною метою якої є помста, залякування населення і терор, що сприймається в якості інструменту суспільно-політичного контролю і паралізування громадянського опору [8].

Недержавні актори сприймають політичне насилля проти цивільних як ефективний інструмент асиметричної боротьби і тиску на офіційну владу з метою суспільно-політичної дестабілізації та демонстрації власної сили. В комплексі із зростанням кількості недержавних суб'єктів, фрагментацією, дробленням і приватизацією насилля, особливо в недієздатних державах, насилля проти цивільних починає набувати загрозливих масштабів. Таке насилля є наслідком руйнування державних інститутів та занепаду силових структур, які повинні були б гарантувати громадську безпеку. Особливо гостро ці тенденції проявляються в умовах довготривалих етнічних і релігійних конфліктів, коли насилля перетворюється на засіб

масового знищення представників протилежної соціально-релігійної групи. Політичне насилля по відношенню до цивільних певної етнічної групи суттєво підвищує ризик початку етнічного протистояння і громадянської війни. В таких умовах, збройні напади на представників етнічної групи ворога можуть здійснюватися з метою зменшення його матеріальної, інформаційної та технічної підтримки. Враховуючи ці обставини американські дослідники Дж. Фірон і Д. Лейтін припускають подальше зростання кількості жертв серед цивільних в умовах збройних конфліктів. В першу чергу, це стосуватиметься громадянських війн з глибокими етнічними розбіжностями, коли учасники протистояння сприйматимуть супротивника, як загрозу власному існуванню [5, р. 849].

Дослідниця Д. Манекін виокремлює два типи політичного насилля проти цивільних: стратегічне і опортуністичне. Відповідно до її моделі, стратегічне насилля передбачає існування наказу військово-політичного керівництва здійснювати удари по цивільних і перетворити їх на головну ціль. На противагу цьому, опортуністичне насилля є незапланованим і здійснюється без відома керівництва і командирів. Таке насилля передбачає завдання навмисної шкоди і здійснюється заради власної вигоди, а не військових цілей. Імовірність опортуністичного насилля зростає зі збільшенням тривалості розгортання бійців серед цивільного населення інших соціальних, етнічних, ідеологічних чи релігійних груп, які асоціюються з ворогом і рутинізацією конфлікту, а також підвищенням прагнення до помсти [7, р. 1274]. Опортуністичне насилля вкрай важко піддається вивченню чи вимірюванню, через складність отримання статистичних даних, бо його використання є прихованим, а отже, його важко ідентифікувати та відрізнити від кримінального. Ризик застосування такого насилля можна суттєво мінімізувати за рахунок підвищення морального стану бійців, покращення структури командування і введення системи покарань за насилля над цивільними. Іншою поширеною формою насилля проти цивільних в умовах збройних конфліктів є гендерне насилля. Воно спрямоване на людину через її статеву приналежність або через особливі ролі чи обов'язки, які вона виконує в суспільстві. В науковій літературі прийнято виділяти три типи гендерно-орієнтованого насилля: вбивства за гендерною ознакою, сексуальне насилля, примусова військова повинність чоловіків [4, р. 86].

Серед наукового співтовариства продовжуються дискусії стосовно термінологічної ясності явища одностороннього політичного насилля проти цивільних громадян. К. Степанова визначає такий різновид насилля як цілеспрямоване застосування сили суб'єктом конфлікту по відношенню до цивільних громадян, коли насилля є результатом свідомого політичного і стратегічного націлювання, а не випадковим завданням шкоди мирному населенню [2, с. 83]. Відмінною ознакою

політичного насилля проти цивільних є той факт, що воно може здійснюватися, навіть, в мирних умовах за відсутності відкритого збройного конфлікту. На думку Н. Гледіча, насилля проти цивільних найінтенсивніше використовується в тих ситуаціях, коли є мінімальна імовірність їхнього збройного опору [6, р. 152].

Значна частина досліджень пов'язує зростання ролі політичного насилля проти цивільних з руйнуванням державної монополії на застосування сили, поглибленням політичних і економічних криз в умовах військового протистояння. Такої точки зору дотримується і Скотт Штраус коли стверджує, що: «Найбільші випадки застосування насилля проти цивільних громадян відбуваються під час гострих криз, зокрема, в умовах військового протистояння. Але війна не єдине джерело насилля проти цивільних, вирішальна роль належить ідеологічним, економічним і релігійним чинникам». За його даними, протягом ХХ століття у світі близько 60 мільйонів цивільних осіб стали жертвами політичного насилля [10, р. 344].

Прагнучи описати специфіку сучасного політичного насилля Р. Сміт виокремив такі тенденції: 1) спрямованість насилля проти цивільних громадян; 2) перетворення міського простору на поле бою і зростання ролі ЗМІ; 3) перманентність конфліктів і відсутність абсолютної перемоги; 4) формування війни серед людей з переважанням релігійних та етнічних протистоянь; 5) зростання кількості недержавних суб'єктів насилля [9].

Це свідчить про те, що серед сучасних форм політичного насилля переважають внутрішньо-державні конфлікти, які спрямовані не на завоювання територій, а на руйнування державної монополії на легітимне застосування примусу і залучення ширшого кола цивільних учасників. Вивчення цього явища потребує аналізу не лише конфліктів із залученням держави, а й недержавних конфліктів, які набувають етнічного, релігійного або терористичного забарвлення. Останні дослідження вказують на те, що у 88% випадків політичне насилля здійснюється в умовах відкритого збройного конфлікту [2, с. 85]. Однак, варто враховувати і той факт, що випадки насилля проти цивільних можуть передувати відкритому конфлікту (з метою ескалації конфлікту), або продовжуватися після завершення активних бойових дій (з метою дискредитації мирних перемовин). Сукупність цих факторів перетворює цивільне населення на головний об'єкт сучасного збройного насилля.

Висновки. Специфічні риси політичного насилля проти цивільних громадян свідчать про трансформацію сучасних збройних конфліктів, зростання ролі недержавних суб'єктів, руйнування або послаблення державної монополії на легітимне застосування примусу, що значно підвищує неконтрольованість, анархічність і нестабільність міжнародної політичної системи. Наслідком цього стає зміна принципів боротьби, розширення політичного простору і учасників, які можуть бути залучені до протистояння. У

підсумку, нам вдалося виявити, що домінуючими причинами насилля проти цивільних громадян є політичні, релігійні та етнічні розбіжності в умовах глибокої політичної і економічної кризи. Підтвердженням цього стає стрімке розмивання різниці між цивільними і військовими об'єктами насилля, а також зникнення чітких географічних, просторових і часових кордонів, що посилює ерозію та дестабілізацію традиційних принципів міжнародного гуманітарного права. Акти одностороннього насилля є результатом свідомого політичного і стратегічного вибору певного учасника конфлікту, а не випадковим насиллям проти цивільних. Спираючись на статистичні показники вдалося проаналізувати інтенсивність, специфіку і структуру сучасних втрат серед цивільних громадян. Це свідчить про те, що у найближчій перспективі політичне насилля проти цивільних буде головною причиною трансформації природи збройних конфліктів і ролі держави в гарантуванні безпеки, а отже, розуміння мотивів такого насилля є суттєвим кроком у напрямку вирішення цієї проблеми. Подальші дослідження мають сприяти кращому розумінню причин цього явища і створенню ефективних механізмів запобігання насилля проти цивільних громадян.

Список використаних джерел

1. Бадер, А., 2016. 'Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля у сучасному світі', *Грані*, №138, с.60–66. // Bader, A., 2016. 'Transformatsiia zasobiv ta form realizatsii zbroinoho nasyllia u suchasnomu sviti (Transformation of means and forms of the implementation of armed violence in the modern world)', *Hrani*, №138, s.60–66.
2. Степанова, Е., 2010. 'Глобальные тенденции в области одностороннего насилия против гражданского населения', *Общественные науки и современность*, №6, с.81–89. // Stepanova, E., 2010. 'Globalnyye tendentsii v oblasti odnostoronnego nasiliya protiv grazhdanskogo naseleniya (Global trends in unilateral violence against civilians)', *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, №6, s.81–89.
3. Azam, J., Hoeffler, A. 'Violence against civilians in civil wars: Looting or terror?.' [online] Доступно: <http://hdl.handle.net/10419/53087>.
4. Carpenter, C., 2006. 'Recognizing Gender-Based Violence Against Civilian Men and Boys in Conflict', *Security Dialogue*, Vol.37 (1), p.83–103.
5. Fearon, J., Laitin, D., 2000. 'Violence and the Social Construction of Ethnic Identity', *International Organization*, №54, p.845–877.
6. Lacina, B., Gleditsch, NP., 2005. 'Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths', *European Journal of Population*, №21, p.145–166.
7. Manekin, D., 2013. 'Violence Against Civilians in the Second Intifada: The Moderating Effect of Armed Group Structure on Opportunistic Violence', *Comparative Political Studies*, №46 (10), p.1273–1300.
8. Olsen, K., 'Violence against Civilians in Civil War: Understanding Atrocities by The Lord's Resistance Army'. [online] Доступно: https://www.icc-cpi.int/RelatedRecords/CR2016_00302.PDF.
9. Smith, R., 2006. 'The Utility of Force: The Art of War in the Modern World', London: *Penguin Books*, 448 p.
10. Straus, S., 2012. 'Retreating from the Brink: Theorizing Mass Violence and the Dynamics of Restraint', *Perspectives on Politics*, Vol.10, №2, p.343–362.

* * *